

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

Povzetek

Seminarska naloga obravnava pomen, vpliv in vsebino razmišljanja skupine slovenskih filozofov, ki so delovali v 70. letih, na razmišljanje o arhitekturi in prostoru v njunem družbenopolitičnem okviru. Osredotoča se na vprašanja vloge arhitekture, kot so jo filozofi Dušan Pirjevec, Tine Hribar in nekateri drugi definirali v svojih besedilih. Na podlagi teh besedil osvetljuje odnose med arhitekturo in prostorom, arhitekturo in tehnologijo ter arhitekturo, človekom in prostorom. Naloga kaže na aktualnost tega filozofskega razmišljanja za arhitekturo danes in sicer ne le za naš prostor pač pa tudi globalno. Posebej obravnava vprašanje poseganja arhitekture v prostor narave. Na primeru besedila, ki je na nekem nivoju že lahko prepoznan kot teoretska arhitekturna praksa, razloži tendence misli, ki posegajo v arhitekturo, prostor in arhitekturno projektiranje.

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

Kjer je dvom doma

Sedemdeseta leta prejšnjega stoletja so bila čas optimizma v Jugoslaviji, doba zavedanja družbene odgovornosti, vere v boljši jutri in vere v arhitekturo kot eno izmed dejavnosti, ki to lahko uresniči. Načela enakosti, funkcionalnosti, tehničnega napredka v korist ljudi so bila usmerjena v zagotovitev dela, plačila in nenazadnje bivalnega prostora za vsakogar. Sočasno je modernizem kot takrat dominanten pristop k arhitekturi uvajal racionalizacijo načina bivanja in širše (življenjskih) procesov nasploh. Čas množične gradnje tovarn, stanovanjskih objektov in sosesk, parkov, šol, ki jih financira država in ki naj bi ljudem nudili vse, kar za življenje potrebujejo, pa je hkrati potencialno tudi delovanje v smeri obvladovanja in nadzora s strani države. Tendence po obvladovanju in nadzorovanju so se v tistem času kazale tudi na druge načine, med drugim tudi kot poseganje v intelektualno delo.⁶³ Proti koncu 70. let se je zaupanje v obstoječi družbeno politični sistem začelo krhati. Prevpraševanje sistema se je najprej pojavilo tam, kjer je dvom doma: v akademskem okolju. In to je imelo različne posledice, tudi tako, da je država posegala v kadrovske zadeve na Univerzi v Ljubljani, tudi na Fakulteti za arhitekturo. Takrat se je zgodila prisilna upokožitev profesorjev Edvarda Ravnikarja in Eda Mihevca.⁶⁴ Lahko bi rekli, da je bila takrat Fakulteta prvič brez velike avtoritete, ki bi jo vodila. Prej so to bili Jože Plečnik, Ivan Vurnik, za njima pa že omenjena Ravnikar in Mihevc.

Pomembne spremembe pa so se takrat pri nas dogajale tudi v razmišljanju o arhitekturi. Ena izmed vidnejših je bila sprememba uredništva pri reviji *Arhitektov bilten*, ki je pomenila novo politiko revije, katere sestavni del je bila tudi njena teoretska ambicija.⁶⁵ Na razmišljanje arhitektov in študentov – predvsem tistih zbranih okoli revije AB – pa je v tistem času pomembno vplivala filozofska in literarna misel.⁶⁶

Splošno razširjen dvom je odpiral vprašanja o arhitekturi, ki se je ni dalo več kategorizirati v že znano: s prihodom modernizma je minil čas, ko je bila estetika hkrati bistven pogled v in na arhitekturo. Z modernizmom je prišlo pričakovanje konstante novosti in estetika se je prelevila v oziroma spojila z uporabnostjo. Arhitektura je tako preizkusila svoje skrajnosti, a hkrati nekoliko izgubila svojo vlogo v družbi, ker naenkrat ni imela več točne definicije in vloge – ni bilo dovolj, da je bila lepa in s svojo uporabnostjo h gradnji družbe ni več prispevala pričakovanega. Na tem mestu se v stroki pojavijo številna vprašanja, ki so bila neločljivo povezana z vprašanji, ki so se takrat pojavljala na drugih področjih razmišljanja, kot je bila denimo filozofija.

Takrat so nastali pomembni članki na temo prostora, ki so jih napisali filozofi, kot sta bila Dušan Pirjevec in Tine Hribar, ki sta sledila Baudrillardovi in Heideggerjevi misli o umetnosti ter Heglovi in Lukacsevi estetiki. Nastali so tudi članki, ki so jih pisali arhitekti Jurij Železnik in Vinko Torkar, kot tudi Aleš Vodopivec, Dušan Blagajne, Dare Požnel, in ki obravnavajo arhitekturo in prostor, arhitekturo in tehnologijo, človeka in prostor. Vodijo jih aktualni družbeni problemi, ki so vezani na arhitekturo: nepreglednost, zasičenost, neločljivost. Iz teh besedil so dobro vidne težnje po redefiniciji in reformulaciji odnosov med arhitekturo in prostorom, med arhitekturo in človekom, posledično med človekom in prostorom. V njih pa lahko zaznamo tudi nezaupanje v obstoječe, dvom v uveljavljeno stroko in sistem razmišljanja, željo po vrnitvi k avtentičnosti arhitekture in intelektualnemu raziskovanju. Iskanje alternative oziroma spremembe postavljajo kot edini logičen odgovor na zagate, ki so jih v stroki prepoznali.

⁶³ Za primer: dr. Tine Hribar je bil leta 1975 skupaj s še nekaterimi drugimi profesorji izločen iz pedagoškega procesa. Vir: Leskovšek, Maja, *Obračun s profesorji na fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v letih 1974 in 1975*, diplomsko delo (Ljubljana, 2016).

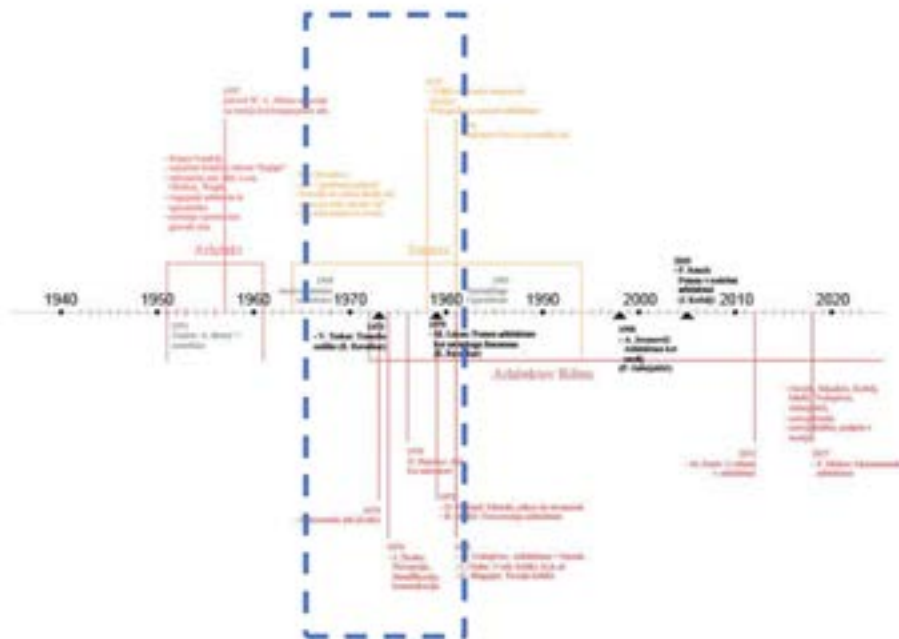
⁶⁴ Za več o tem glej: Koselj, Nataša, »Somrak prostora: Slovenska arhitektura v obdobju 1975 – 1985«, v: Španjol, Igor, Zabel, Igor (ur.), *Do roba in naprej* (Ljubljana, Moderna galerija, 2003).

⁶⁵ Leta 1972 se oblikuje nov uredniški odbor revije AB, ki ga sestavljajo: J. Koželj (glavni urednik), D. Gale, D. Požnel, V. Torkar, J. Kobe, V. Ravnikar, D. Blagajne, A. Vodopivec, L. Šarec, M. Garzarolli, M. Cajnko, A. Hrausky in drugi.

⁶⁶ Dušan Pirjevec in Tine Hribar sta bila med drugimi poleg omenjenih prof. Ravnikarja in prof. Mihevca v sistemu pod politično noto nezaželjena, z obsegom znanja, pogumom, izkušnjami in vizijami so bili postavljeni nasproti aparatu, ki so se podtalno na novo formirali v obrisih sistema, ki je prihajal. Stroka se je ukvarjala s problemom mesta, zanimala jih je družba in družbeni prostor mimo političnih lovk.

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

Slika 1: Graf, ki je nastal na podlagi revij Arhitekt, Sinteza in Arhitektov bilten, in prikazuje zgostitve v pisanju arhitekture. Pod drobnogledom je čas okoli 1966 in po 1980, kjer se v slovenski stroki pojavi in razvije specifična arhitekturna teorija, ki je prevpraševala uhojeno razumevanje arhitekture.

Prostor kot svoboda in arhitektura kot umetnost

Dušan Pirjevec, ki je na Filozofski fakulteti predaval primerjalno književnost in filozofijo, se je arhitekturi posvetil v svojem slavnem članku »Arhitektura kot umetnost«⁶⁷, na povabilo Biroja 71. V svojem delu se je ukvarjal pretežno s teorijo umetnosti in estetiko. Njegova predavanja, ki so potekala v letih 1975 in 1976 in so jih poslušali tudi študentje arhitekture, so zbrana v njegovi knjigi *Metafizika: Teorija romana*.⁶⁸

Osrednje vprašanje v članku »Arhitektura kot umetnost«, ki je bil objavljen v Arhitekturnem biltenu leta 1976, je vprašanje o mejah med arhitekturo in umetnostjo. Pomembna referenca za njegovo delo je bila Heideggrova filozofija in na podlagi Heideggrove obravnave mosta, je Pirjevec napisal podrobno interpretacijo Andričevega *Mosta na Drini*. Arhitekturno delo tu predstavlja središče zgodbe in tu je jasno vidno Pirjevčevo zanimanje za prostor in človeka v prostoru. Pri tem med umetnostjo in filozofijo ter umetnostjo in arhitekturo najde skupno točko »biti«. Ukvarja se z razliko med večnim in minljivim ter ontološko diferenco med njima, na podlagi katere razlaga svoje teze o umetnosti v povezavi s filozofijo in tudi arhitekturo. Skozi te povezave

⁶⁷ Pirjevec, Dušan, »Arhitektura kot umetnost«, Arhitektov bilten: AB, 1976, št. 30-31, str. 3-5.

⁶⁸ Pirjevec, Dušan, *Metafizika in teorija romana* (Ljubljana: Nova revija, 1992).

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

raziskuje vlogo in odgovornost arhitekture v prostoru in družbi. V odnosu do arhitekture posebej izpostavi povezovanje arhitekture s funkcionalnostjo. Nadalje govori o heideggerjanski razlagi arhitekture kot umetnine s pogojem (v njegovem primeru svete) žrtve. Šele prostor žrtvovanja, torej prostor minevanja je lahko umetnost, kot nek zadnji, odločilen in terminalen dogodek; smrt naj bi bil moment, ki določa človeka kot človeka:

»Če skušam položaj kar se da zaostriti, lahko rečem: vsaka pa tudi arhitekturna umetnina je kot prostor- prostost odpirajoče delo vedno tudi spomenik ranljivemu telesu in smrti.«⁶⁹

Ontološki vidik Pirjevčevega razmišljanja bi torej bil konec »biti« človeka, kar je smrtnost, ki ga določa kot človeka in mu s tem hkrati omogoča, da je sposoben tako imenovanega *brez- interesnega razmerja*⁷⁰ do drugega človeka ali drugih stvari. Brez-interesno razmerje Pirjevec enači s prostorom v smislu prostosti. To si je mogoče razlagati, da ni prostora – prostosti brez smrtnega človeka. Trditev postane logična, če se vrnem nazaj k definiciji in izvoru svobode: medsebojnemu dopuščanju, ki nikoli ni definirana s praznino. Svoboda je tako vedno nekaj omejenega. Neskončno prazno je človeku nenaravno, že en orientir oziroma ena točka mu pomaga pri iskanju mesta, takoj, ko pa ta točka obstaja, obstaja torej z njo tudi meja. Ena od možnosti je reči, da je arhitekturni prostor za človeka tista referenčna točka, tista stvar, ki je in dopušča so-bitu, s tem pa pušča človeka svobodnega. Ob vsej svobodi in enakosti, ki jo le-ta omogoča, je odprto vprašanje o tem, kaj odgovornost za prostor sploh je. Za razlago teh vprašanj je vredno pogledati razlago označevanja prostora po Heideggerju, kar je Pirjevec v svojem besedilu o *Mostu na Drini* povzel in razširil.

»Kdaj grajenje spada v prebivanje? Odgovor na to vprašanje nam pojasni, kaj grajenje, mišljeno iz bistva prebivanja, pravzaprav je. Omejujemo se na grajenje v smislu vzpostavljanja stvari in sprašujemo: kaj je grajena stvar? Primer za naše razmišljanje naj bo most. Most se »lahko in silno« požene prek toka. Ne povezuje že navzočih bregov. V prehodu mostu bregova šele izstopita kot bregova. Most jima dopusti, da lastnostno ležita drug nasproti drugemu. Ena stran je z mostom ločena od druge.«⁷¹

Po Heideggerju je grajenje način prebivanja človeka na svetu. Vendar s tem, ko gradimo, tako rekoč označimo prostor, ki zato postane kraj: brez mostu in reke ni bregov. Če ni ničesar, kar bi povezovalo eno in drugo stran reke, sta ločeni in ju zato ne moremo smatrati kot dva dela celote. Ko pa postavimo v isti prostor nekaj: v tem primeru arhitekturo – most za premostitev reke, se vzpostavita dva bregova reke. Most služi za prehajanje od ene strani na drugo. Zdaj bregova postaneta del celote, celota pa postane (označen) kraj:

»Kraj ni navzoč že pred mostom. Sicer je, preden most stoji, vzdolž toka mnogo mest (Stelle), ki jih je mogoče zasesti. Eno od njih se izkaže za kraj, in sicer *zaradi mostu*. Tako se most ne vzpostavi na nekem kraju, temveč iz samega mostu šele nastane neki kraj.«⁷²

Oba, tako most in dogodek »zaznamujeta« kraj, s tem, ko se pojavita v prostoru. S tem, ko to naredita, si vseeno vzameta del prostora, da vzpostavita nekaj novega in možnost spremembe ter redefinicije. Problem podjarmljanja prostora, tako s strani človeka, kot arhitekture, je glaven predmet Pirjevčevega razmišljanja.

V članku »Arhitektura kot umetnost« se besedilo nadalje sprašuje najprej, kaj pomeni arhitektura za prostor in kdaj je arhitektura v danem prostoru umetnost. O arhitekturi pa ne more misliti kot o umetnosti, če zraven in prej ne misli še o prostoru in kaj se z njim dogaja, ko se govori o arhitekturi. V času je tako človeku kot arhitekturi skupen prav prostor. Ravno ta njegov razvoj pomena in konstitucije prostora in arhitekture v njem se

⁶⁹ Pirjevec, »Arhitektura kot umetnost«, nav. d., str. 4.

⁷⁰ Pirjevec, »Arhitektura kot umetnost«, str. 4.

⁷¹ Heidegger, Martin, »Grajenje, prebivanje, mišljenje«, Arhitektov bilten: AB, 1998, št. 140/141, str. 78.

⁷² Heidegger, »Grajenje, prebivanje, mišljenje«, nav. d., str. 78.

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

zdi najbolj bistveno sporočilo Pirjevčevega besedila:

»Vse te našteje nove hiše gotovo niso samo kup slabe in grde arhitekture. Morda je med njimi kar precej dobrih in lepih del, vendar pa se ne more nobena v tem smislu zares tudi pokazati in izkazati, ker tudi zanjo ni prostora. Ko vzame arhitektura človeku prostor, uniči s tem tudi svoj prostor. Dogaja se samouničenje arhitekture. In to pomeni: prostor, ki ga arhitektura oblikuje, ni samo nekakšen življenjski prostor za človeka, marveč je to tudi edini prostor arhitekture same. To je prostor, ki se v njem arhitekturno delo kot takšno in kot umetnina sploh šele lahko pokaže. Ko arhitektura oblikuje prostor, ga oblikuje za sebe, da bi se v njem lahko razkrila kot umetnost.«⁷³

Pirjevec izpostavi pojme domačnost (prostor), svoboda, prostost in odgovornost. Besedilo predpostavlja nasprotje domačnosti in svobode zaradi nasprotnih pomenov, ugotovi pa, da je prostost ravno v tem, ko je svoboda, ki je po izvoru so-bitni oziroma medsebojno dopuščanje, na isti strani kot domačnost. V tem leži bistvo govora o odgovornosti arhitekture do prostora. Če arhitektura prostor jemlje, ga jemlje torej sebi in s tem človeku. Zasičenje vodi v nepreglednost, nepreglednost v preobremenjenost in preobremenjenost ne rodi ničesar novega. Če je arhitektura do prostora odgovorna, v njem še vedno obstaja, ampak na način, da ga »odpira«. To pomeni, da namesto, da bi v prostoru prevladala, ga okupirala in tako tudi sama sebe uničila, ker ne bi imela ravno potrebnega prostora, ponudi novo sfero za še nedoločljivo, neznano, novo. Nima teže, ki bi hromila in drobila prostor in človeka, ampak sposobnost plastenja, redefinicije, novega vzpostavljanja.

»Če pa je tako, je že jasno, da ni povsem točno, če rečem: arhitektura oblikuje prostor. Bolje je reči: arhitekturno delo odpira prostor. Sodim, da je ta formulacija mnogo primernejša samemu bistvu tega, kar se godi in dogodi z in v arhitekturnem delu. Zato je treba dodati, da arhitekturno delo ta prostor odpira na zemlji in ga postavlja na zemljo, ki se šele s tem izkaže kot domača tla, oziroma kot domačnost. Hkrati pa je spet tako, da arhitekturno delo ne postavlja nikakršnih meja: prostor, ki ga odpira je sam odprt in ravno zato je vedno tudi prostost ali svoboda. Arhitektura potemtakem ni umetnost, ker in v kolikor je umetno oblikovana, marveč samo tedaj, ko odpira prostor – prostost in ga postavlja na zemljo, ki se »spremeni« v domačijo.«⁷⁴

Problematika zavzetja prostora in odgovornosti ob tem je večplastna in kot tako jo Pirjevec razlaga. Odgovor na vprašanje, kaj odgovornost do prostora sploh je, zanj ni točno določen. Govori o delih arhitekture, ki so določljivi in tistih, ki niso.

»The Undertaking«

V relaciji prostor – arhitektura me nadalje zanima dejstvo, da pa si kljub temu, da arhitektura odpira prostor, za svoj materialni obstoj *mora* za svoj obstoj podjarmiti prostor. Arhitektura lahko obstaja kot pisana beseda ali pa kot nekaj materialnega, fizičnega. Nikoli pa ne more v nobeni obliki obstajati ločena od prostora in ločena od človeka. Kot piše filozof Jean Baudrillard:

»To nas pripelje nazaj do osnovnega vprašanja arhitekture, ki ga arhitekti ne zastavljajo. Ali je normalno graditi in ustvarjati? Pravzaprav ni in morali bi ohraniti problematičen značaj zavzetja prostora. Nedvomno, naloga arhitekture – dobre arhitekture – je izničiti sama sebe, izginiti kot taka.«⁷⁵

Da je arhitektura dobra, da torej prostor odpira, mora biti še nekaj zraven, poleg tega,

⁷³ Pirjevec, »Arhitektura kot umetnost«, str. 3.

⁷⁴ Pirjevec, »Arhitektura kot umetnost«, str. 4.

⁷⁵ Baudrillard, Jean, *Mass, Identity, Architecture*, Architectural writings of Jean Baudrillard (GB: Wiley- Academy, 2003).V izvorniku: »This brings us back to what should be the basic question for architecture, which architects never formulate. Is it normal to build and construct? In fact it is not, and we should preserve the absolutely problematic character of undertaking. Undoubtedly, the task of architecture – of good architecture – is to efface itself, to disappear as such.«

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

da je arhitektura. Ne sme biti samo arhitektura, ker je tako sama sebi namen – je zato, da je in ob tem zavzema prostor ter ne odpira novega, ker je sama zaključena. Akt zavzetja prostora zato, da se arhitektura udejani, je sam po sebi problematičen z vidika odnosov, o katerih je govora nekaj odstavkov nazaj. Z realizacijo in pojavitvijo arhitekture v prostoru, se v odnosih arhitektura – prostor, arhitektura – človek in prostor – človek vedno nekaj spremeni. Z arhitekturo, ki je samo stavba, se podre ravnovesje. Prostor je uničen, človek izgubljen. S človekom, ki zgreši bistvo in se od sebe in narave oddalji, ustvarja nekaj, kar v svojem bistvu ni arhitektura in ne odpira prostora – prostosti in odnosi se zopet podrejo. Drugačno konstitucijo tega, kaj arhitektura, ki kljub temu, da je vzela, tudi dopušča, je mogoče videti v misli filozofa Rada Rihe.

»Če je arhitektura dobra, odpira tudi možnost za to, da se pomen človeškega bivanja definira vedno na novo. Odpira torej možnost za proces nenehne redefinicije tega, kaj človek je. V tej svoji zmožnosti za nenehno redefinicijo človeškega prebivanja lahko arhitektura gotovo deluje kot eden od gradnikov človekove svobode.⁷⁶

Nekaj ostane

Vprašanje, ki še nima odgovora je vprašanje, kaj je arhitektura, pa tudi, kaj je odgovornost do prostora, kaj ima pri tem družba ali posameznik in kaj ima pri tem umetnost. Nekaj o tem pove Pirjevec:

»/.../ kakšna pa morajo biti arhitekturna dela, da bi bila prave umetnine, ki odpirajo prostor – prostost. Temu vprašanju se ni mogoče izogniti, a je hkrati treba povedati, da je dvoplastno ter omogoča in zahteva dvoje različnih odgovorov. /.../ To so vprašanja računalnikov, socioloških analiz, ekonomskih presoj, itd., itd. Vse to je seveda bistvenega pomena. Danes tudi arhitektura brez računalnikov ne more. Kljub temu pa to še ni vse. Nekaj ostane. In arhitekt mora sprejeti odločitve, ki mu pri njih ne more pomagati noben računalnik, pa tudi ne teorija odločanja /.../.«⁷⁷

Pirjevčeva misel teče o tehnološkem prevzemu sveta, vendar to prepozna kot nezadostno. Arhitekture tako ne definira ne kot eno in ne kot drugo: ni samo matematično določena in ni izključen rezultat percepcij in aspiracij, temveč je kvečjemu oboje. Če enega od omenjenih členov ni, se težko govori o arhitekturi. Ali pa se težko govori o odgovorni družbi.

Misel in kritiko je nadaljeval Tine Hribar v članku, v katerem razmišlja o človekovem odnosu do bivanja. Arhitekturo smatra kot ločeno od svojega bivanja in izgubljeno na stranpoteh. Ker ji uhaja bistvo (g. »arhe«) in se samo še spozna na gradnjo, jo poimenuje tehnokultura (g. »techne«). Na vprašanje se tukaj Hribar naveže s konceptom svobode – prostosti:

»Predindustrijska družba je bila po Danielu Bellu utemeljena na človekovem odnosu do narave in v religiji. Industrijska družba je utemeljena na človekovem odnosu do drugotne narave, tj. do že obdelane in predelane narave, ki pa jo človek s svojim neposrednim/ nesvobodnim delom zmeraj znova predelava in dodelava. V predindustrijski družbi gospodarita usoda in naključje, v industrijski družbi vladata racionalnost in entropija, v postindustrijski družbi, v kateri je človek zgubil stik tako s prvotno kot z drugotno naravo in je vezan le še na samega sebe oz. na druge ljudi, pa začneta vznikat tesnoba in nekakšna čudna groza. Človeka kljub temu, da je postal gospodar sveta, prevzema prastara groza zgolj nič. Zakaj kot gospodar sveta, kot bitje, ki je zavzelo mesto boga, se človek zave svoje samote v svetu in tega, da izza tega sveta ni nič.«⁷⁸

⁷⁶ Čeferin, Petra, »Arhitektura: redefiniranje človeškega prebivanja«, pogovor z Radom Riho, v: Časopis za kritiko znanosti, 274 (2018).

⁷⁷ Pirjevec, »Arhitektura kot umetnost«, str. 5.

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

Vsebine del Pirjevca in Hribarja so prepoznavanje problema ločenosti družbe od narave. Če se človek loči od narave, ki je primarni del njega samega, se tako loči od sebe. Ne sam, ne njegovo delovanje ni v skladu z njim samim in ne z naravo. Odsotnost in odtujenost je problematika, katere se umetnost tudi v sodobnem času večkrat dotakne, izražena pa je tudi v prostoru, ki ga danes okupirata človek in arhitektura. Večkrat je videti kot, da človek ne dela za človeka. V sklepu svojega članka »Arhitektura in tehnotektura« je Hribar zapisal, da je »čas, da se poslovimo od utopij, ob katerih smo se počutili doma le tedaj, kadar smo bili zdoma.«

Ob iskanju razlag, kakšna bi arhitektura morala biti, je v tekstih seveda mogoče najti več različnih piscev, ki posredno pišejo o eni stvari: arhitekturi, ki odpira prostor. Sodobno dojetje arhitekture jo vidi kot generator socialnih procesov, filozofske misli pa tu jasno nakažejo, da je poleg »kulise in platforme«, ki ju arhitektura človeku nudi, nujna še možnost redefinicije, reformulacije, destabilizacije človeka in družbe za voljo družbenih sprememb. Arhitektura, ki ni samo stavba in ni niti samo arhitektura, je toliko, kot je prijetna in domača, tudi stimulatívna in v obliki motnje. Prvič, kot je Pirjavec po Heideggerju zapisal tako, da vzpostavi kraj in drugič tako, da je odnos arhitektura – človek ciklični in aktiven.

Ugotovljeno, da arhitektura ni ne samo matematična veda in tudi ne samo empirična, je tako mogoče izzvati v vprašanju o nedoločljivem. Če je umetnost pogojena z minljivostjo, prostor in svoboda vseeno z določeno mero meja, kaj je tisto, česar avtor v družbi ne prepozna več, kar pa vendar ostane?

Niso ljudje in poleg tega še prostor

Heideggerjeva⁷⁹, Pirjevčeva, kasneje Hribarjeva (in kasneje še mnogo drugih) razlaga neločljivosti prostora in človeka predpostavlja neločljivost arhitekture – prostora – človeka. Vsem trem je skupen čas, v katerem obstajajo in zaradi katerega so neločljivi. Bistvo problema prakse projektiranja je v tem zajeto.

Pirjavec svoj članek zaključí z vprašanjem, ali je danes sploh še možno govoriti o prostoru in prostosti. Družba je postala množica individuumov, med katerimi ni komunikacije, samo ponavljanje posameznih členov. Če pa je en člen enak drugemu, nobeden od njih zares ne obstaja sam in niti ne more, obstoj individuumu nasproti drugemu, pa je lahko smatran kot tista referenčna označevalna točka – in če je ni, izostane tudi svoboda, brez katere ni prostosti – in ni prostora. Glavno vprašanje arhitekture je torej za Pirjevca sposobnost ohranitve prostosti – prostora, za kar meni, da je prepozno, ker verjame, da je mogoče naša civilizacija že v svojem koncu:

»Kakorkoli že, nobena praksa ni živa, kadar ne postavi hipoteze o lastni smrti.«⁸⁰

V iskanju kvalitetne, avtentične, za ljudi narejene arhitekture, so se v slovenski stroki pojavila besedila, ki se vsaka na svoj način ukvarjajo z arhitekturo. Teksti, katere vključuje to besedilo, so nastali v istem krogu slovenskih filozofov, ki so sestavljali tudi jugoslovansko skupino filozofov Praxis. Očitno je bilo pri prvem branju Pirjevca, še bolj jasno pa je postalo s Hribarjem, da so filozofi prepoznavali in se tudi bolj ali manj temeljito ukvarjali s problemi prostora, arhitekture in človeka v 70. letih. Preko povezave filozofije in arhitekture se je tako vzpostavila ena smer teoretske misli v arhitekturi, ki se je izrazila v predavanjih Pirjevca in nadaljnjem povzemanju njegovih misli drugih avtorjev. Za Pirjevca sicer ne moremo reči, da je bil arhitekturni teoretik. Kljub temu

⁷⁸ Hribar, Tine, »Arhitektura in tehnotektura«, v: Arhitektov bilten: AB, 1980, št. 46-47, str. 7-9.

⁷⁹ Heidegger, »Grajenje, prebivanje, mišljenje«, str. 78.

⁸⁰ Baudrillard, Jean: Železnik, Jurij: Somrak arhitekture. Arhitektov bilten: AB, 1981, št. 52-53, str. 23-26.

Arhitektura, prostor in človek

Neža Lazar

pa je, ob vedno večji alienaciji družbe, človeka in prostora, njegovo delo in delo Tineta Hribarja še danes aktualno. Ali, če nič drugega, še danes predstavlja neke vrste motnjo oziroma neko miselno zgostitev, nek intelektualni dogodek v slovenski misli, ki ga je prav zdaj vredno vzeti resno. Tudi zato, ker je predstavljal poskus boja ali prakso teorije, ki je poskušala izboljšati svet in človeka.

Literatura

- Pirjevec, Dušan, »Arhitektura kot umetnost«, v: *Arhitektov bilten*, 30-31 (1976).
- Hribar, Tine, »Arhitektura in tehnotektura«, v: *Arhitektov bilten*, 46-47 (1980).
- Železnik, Jurij, »Somrak arhitekture«, v: *Arhitektov bilten*, 52-53 (1981).
- Pirjevec, Dušan, *Metafizika in teorija romana* (Ljubljana: Nova revija, 1992).
- Koselj, Nataša, »Somrak prostora; Slovenska arhitektura v obdobju 1975 – 1985«, v: Španjol, I., Zabel, I. (ur.). *Do roba in naprej* (Ljubljana: Moderna galerija, 2003).
- Heidegger, Martin, »Grajenje, prebivanje, mišljenje«, v: *Arhitektov bilten*, 140/141 1998.
- Čeferin, Petra, »Arhitektura: redefiniranje človeškega prebivanja«, pogovor z Radom Riho, v: *Časopis za kritiko znanosti*, 274 (2018).
- Proto, Francesco, *Mass, Identity, Architecture, Architectural writings of Jean Baudrillard* (GB: Wiley-Academy, 2003).
- Hays, Michael K., *Architecture theory since 1968* (The MIT Press, 2000).
- Heidegger, Martin, *Building, Dwelling, Thinking* (New York: Harper & Row, 1971).
- Španjol, Igor, Zabel, Igor, *Do roba in naprej* (Ljubljana: Moderna galerija, 2003).